

КАТЕГОРІЯ ДІАЛОГІЧНОСТІ В ТЕКСТІ: КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

Т. А. ЄЩЕНКО, кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри українознавства,

Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького

E-mail: teua.lviv@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3624-5072>

Анотація Статтю присвячено репрезентації діалогічності як фундаментальної категорії текстової комунікативної діяльності мовців, адже вказану категорію тривалий не виокремлювали поряд з іншими типологічними ознаками словесного цілого, а також опису мовних засобів її вираження.

За мету дослідження ставимо здійснення опису як внутрішньотекстових засобів маніфестації аналізованої категорії на різних лінгвальних рівнях (лексичний, морфологічний, синтаксичний і под.) текстів посттоталітарної доби, так і зовнішньотекстових, що виражаються у зв'язках із семіотичним універсумом української національної культури, іншими текстами (прецедентними знаками української культури). Мета роботи передбачає розв'язання таких завдань: 1) описати мовні засоби вираження категорії діалогічності на внутрішньотекстовому рівні; 2) простежити, як здійснюється репрезентація діалогічності у міжтекстових зв'язках.

Об'єктом дослідження є словесні цілі посттоталітарної доби (народні оповідання про Голодомор у 1932-1933 рр.). Предмет дослідження – лексичні одиниці, оцінні вислови, слова-концепти, метафори, порівняння, символи, синтаксичні конструкції (звертання, спонування тощо), що є виразниками текстової категорії діалогічності на різних мовних щаблях.

Матеріалом для дослідження є свідчення живих людей про злочини комуністичного режиму, зібрані й укладені Українським інститутом національної пам'яті («Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні»). Основні методи студіювання – описовий, квантитативний.

Категорія діалогічності в текстах народних казок, присвячених Голодомору в Україні в 1932–1933 роках, реалізується як предметно-текстова (внутрішня) та інтертекстуальна (зовнішня). Перший тип описується актуалізацією чинників адресанта та адресата, а другий – категоріями інтертекстуальності. Аналізовані тексти пов'язані із універсумом української культури, національними кодами, міфологемами, символами, аксіологічними концептами, прецедентними висловами і іменами, зі словами та усталеними висловами, що позначають хронотоп і є типовими для комуністичного режиму; з русизмами – маркерами епохи та чужої, агресивної культури, вживані з прихованою іронією; з топонімами – місцями комуністичних злочинів.

Ключові слова: адресант, адресат, діалогічність, категорія текстова, текст посттоталітарний.

Актуальність дослідження. Сучасна лінгвістична наука студіює текст як комунікативний акт взаємодії між автором і реципієнтом (Адресант↔Текст↔Адресат), розглядає його як посередника і водночас як кінцеву реалізацію (результат) мовної комунікації. У цьому разі мета (інформація прагматичних зв'язків з погляду суб'єкта), адресат (об'єкт, призначення, комунікативної мети), які в процесі текстотворення виконують роль облігаторних чинників, формуючи основні параметри словесного цілого, містяться у тексті у згорнутому вигляді. Оскільки структура (форма), семантика (зміст) і прагматика (функції) тексту підпорядковані утіленню авторської інтенції та її експлікації, на часі лінгвістичної науки XXI століття саме комунікативна сутність тексту, яка виражається в тому, що його вербальний витвір латентно уміщує у собі всю систему щаблів вказаного акту. Діалогічність наразі постає як фундаментальна категорія

текстової комунікативної діяльності адресантів, відображає єство людського мислення та свідомості і є основним структурним принципом комунікації як такої, що забезпечує її цілісність, адже будь-яке висловлювання постає своєрідною ланкою у комунікативному ланцюгові, що за своїм єством є діалогічним. Адресант і адресат як ключові компоненти єдиної моделі комунікації, що беруть участь у витворенні і сприйманні тексту, не тільки діалектично пов'язуються, а й перехреснюються у функціональному і комунікативному планах. Тобто, діалогічність як категорія взаємозв'язку адресанта і адресата є текстовою діяльністю, яка впливає на асоціативне розгортання словесного цілого, утворення текстових асоціативно-смыслових полів. Водночас діалогічність може розгортатися не тільки між учасниками текстової комунікації, а й між текстами й самим універсумом як світової, української національної культури. Нині у сучасному

© Т. А. Єщенко

мовознавстві проблема текстових категорій активно студіюється у наукових розвідках з лінгвістики тексту і комунікативних граматик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічною базою дослідження є розробки вчених з антропоцентричної лінгвістики (Ю. Караулов, Н. Алефіренко і ін.), розвідки у галузі лінгвістики тексту, комунікативної, когнітивної та функціональної лінгвістики й аналізу дискурсу (І. Арнольд, Л. Бабенко, А. Баранов, А. Загнітко, Т. Єщенко, В. Карасик, О. Кубрякова, О. Селіванова, К.Штайн, Т. Ван Дейк, Ч. Пірс та ін.), концепція діалогічності М. Бахтіна про те, що дискурсивна природа тексту зумовлює його внутрішню і зовнішню діалогічність.

Простежуємо в теорії тексту неусталеність щодо назв і параметрів типологізації категорій тексту, пор.: *інформативність* (І. Гальперін) і *завершеність* (З. Тураєва); *дискретність* (О. Селіванова) і *делімітативність* (С. Ільєнко), *членованість* (В. Одинцов); *континуум* (Г. Побережська, І. Волинець) і *категорії простору і часу* (Н. Валгіна), *когезія* (І. Гальперін) і *зчеплення* (З. Тураєва), *проспекція* (І. Гальперін) і *прогресія* (З. Тураєва) і под. У лінгвістичній літературі (В. Одинцов, І. Гальперін, З. Тураєва) зазвичай розмежовують *змістові*, або *концептуальні* текстові категорії (*інформативність, антропоцентричність, діалогічність, референційність, інтертекстуальність, континуум*), і *структурні*, що віддзеркалюють ознаки текстової структури (*інтеграція, цілісність, зв'язність, прогресія, стагнація, дискретність або членованість*). Ця проблема була нами порушена у розвідці «Лінгвістичний аналіз тексту» (див.: [2]).

Окремого висвітлення у працях набули питання *зв'язності* (Л. Тараненко, С. Лазаренко), *оцінки* (І. Онищенко, Л. Киричук, *інтертекстуальності* (В. Рижкова, Р. Чорновол-Ткаченко, С. Киричук), *когезії* (С. Рибачок), *адресата* (М. Венгринюк), *когерентності* (С. Засєкін), *темпоральності, хронологу* (Т. Голосова, Ю. Обелець), *комунікативності* (С. Подолкова). Принагідно згадаємо, що ідея нелінійної моделі комунікації належить М. М. Бахтіну, котрий вважав, що необхідною ознакою будь-якого висловлювання є його зверненість, *адресованість*, тобто без слухача немає і мовця, без адресата немає й адресанта, будь-яке висловлювання набуває смисл тільки в контексті, у конкретний час і в конкретному місці. Ідею вченого було підтримано зарубіжними науковцями (В. Бак, А. Баторі, Р. Барт, Ж. Дерріда, У. Еко, В. Ізер) й продовжено в дослідженнях комунікативної природи тексту (Ф. Бацевич, І. Колегаєва,

В. Кухаренко, О. Назаренко, А. Науменко, Т. Радзієвська, М. Феллер).

Дослідники А. Баторі, В. Бак та ін. ведуть мову про те, що «існує кілька взаємодоповнювальних гіпотез походження діалогічності в онтогенезі людини: 1) соціальна взаємодія як основа для розвитку і функціонування людини; 2) використання символів і здатність витворювати смисл (інтерпретація); 3) здатність презентувати у свідомості зовнішній світ у всій його складності» [1, с. 12-13]. Інший дослідник, А. Науменко, визначає текст як висловлювання й також вказує на його діалогічну сутність, тобто спрямованість не лише на адресата (прагматика висловлювання), а й на очікуванні відповіді від адресата (неважливо: безпосередньо або у вигляді правильно сприйнятого змісту висловлювання). Такий «діалогічний», або комунікативний підхід до мовлення став визначальним для когнітивного мовознавства другої половини ХХ століття [3, с. 56].

Метою розвідки є здійснення опису як внутрішньотекстових засобів маніфестації аналізованої категорії на різних лінгвальних рівнях (лексичний, морфологічний, синтаксичний і под.) текстів посттоталітарної доби, так і зовнішньотекстових, що виражаються у зв'язках із семіотичним універсумом національної культури, іншими текстами, прецедентними знаками української культури. Окреслена мета передбачає **розв'язання таких завдань**: 1) дослідити мовні засоби вираження категорії діалогічності на внутрішньотекстовому рівні; 2) простежити, як здійснюється репрезентація діалогічності у міжтекстових зв'язках.

Для розв'язання поставленої мети і завдань використано такі *методи дослідження*: 1) *систематизації*: системний аналіз лінгвістичної літератури (уточнення поняттєвого апарату, з'ясування принципів математичного обчислення специфіки слововжитку за ключовими словами, адже неодноразовість використання мовної одиниці у тексті пов'язана з поняттям частотності; 2) *опису* (для послідовної типологізації мовних засобів вираження текстової категорії діалогічності); 3) *квантитативного аналізу* (буде здійснено суцільну вибірку із словесних цілих (43 тексти, 100%), опублікованих у «Національній книзі пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні» і підраховано частотність ключових слів-маркерів епохи комуністичного режиму).

Матеріалом для дослідження є свідчення живих людей про злочини, скоєні комуністичним режимом, зібрані й укладені вченими Українського інституту національної пам'яті. Зазначимо: феномен тоталітаризму завжди був у колі уваги істориків, культурологів, політологів (Х. Арендт,

Ф. Боркенау, К. Фрідріх, Дж.Талмон, Р. Арон та ін.), натомість вказані словесні цілі і досі не поставали *предметом мовознавчого аналізу*, адже тривалий час за відкритість вказаної вище інформації люди зазнавали переслідувань. Голод став для українців тим, чим була різанина 1915 року для вірменів і голокост 1941-1945 рр. для євреїв.

Результати дослідження та їх обговорення. У розвідці визначаємо поняття «текстова категорія» як «надпарадигмальну інваріантну ознаку, що відтворює найбільш істотні особливості текстом й актуалізованих текстів» [7, с. 496]. Типологічні ознаки притаманні усім текстам. Слушною щодо цього є думка фахівців з теорії тексту Г.Поберезької і І. Волинець, які ведуть мову про те, що категорії тексту «відображають найбільш загальні та суттєві ознаки тексту і становлять етапи у пізнанні його онтологічних, гносеологічних і структурних ознак» [6, с. 136].

Діалогічність визначаємо як категорійну ознаку тексту і розрізняємо суб'єктно-текстову (внутрішньотекстову) і міжтекстову (зовнішню) діалогічність. Перша пов'язана із чинниками адресанта і адресата, визначає необхідність реконструкції особливостей взаємодії комунікантів у тексті і через текст народного оповідання. Друга стосується взаємодії і збігається з поняттям інтертекстуальності, виражається в тексті за допомогою цитат, алюзій, прецедентних феноменів. Виокремлення зазначених різновидів діалогічності тексту уможливорює ідентифікацію різномірних засобів її реалізації, що дає підстави отримати комплексне уявлення про специфіку інтерактивної взаємодії між адресантом й адресатом тексту.

До **зовнішньотекстових** засобів мовного вираження текстової категорії діалогічності у текстах аналізованого жанру належать інтертекстуальність та прецедентність імен. Чітко простежується діалог текстів з актуалізованою епохою (*сталініщина, роки голодомору, доба комунізму*). Чимало назв функціонують в усних оповіданнях як рудименти радянського періоду і віддзеркалюють ідеологічний колорит злочинної Радянської комуністичної влади, специфічні слова і вислови («Червоне Запоріжжя», комуна Леніна, хутір Жовтневий, Ленінський, Перше Травня, село Карла Маркса, радгосп «Комінтерн», «Авангард», колгосп імені Чапаєва тощо). Наприклад: «На час голодомору наша сім'я - мати, старші брат і сестра і я проживали в селі Зелене у комуні «Свободний Труд» - це III відділок радгоспу «Ізвестія» [4, с. 849].

Часом, при згадуванні імені Сталіна або інших тоталітарних керманичів (частотність

слововжитку цього прецедентного імені складає 6%), респонденти переходять на шепіт або ж узагалі намагаються уникати прямого називання. Мова йде не лише про страх, але також про народне ототожнення Сталіна з нечистою силою. Як відомо, віддавен українці вірили, що небезпечно згадувати чорта на ім'я: «Так уже була відпрацьована ота кривава система, що своєю смертю люди не могли відкупити «свої провини «перед вождем народів» - *Сталіним*» [4, с. 812]. Період 1932 – 1933 років в оповідачів зазвичай окреслено з болем, вдаючись до образних висловів: «*час зламаного життя*», «*роки скорботи*», «*роки голодної туги*», «*гіркий час*», «*час страти голодом*», «*час темряви*», «*час української ночі*», «*друга війна*», «*час, коли жити було заборонено*», «*криваві роки*», пор.: «Її старша сестра застала роки *Голодомору* вже дорослою, мабуть не бажаючи згадувати ті дні, зі сльозами на очах промовила: «*Час зламаного життя...*», і пішла до хати [4, с. 838]; «А для країни «33 « – це *криваве клеймо* [4, с. 841]; «Моя бабуся називала Голодомор *другою війною*, але війною людей, які боролися за життя» [4, с. 960]. Окрім цього, датування може бути в аналізованих текстах не лише пряме, а й опосередковане, коли мовці згадують не лише історичних осіб, а й певну місцевість (село, місто, Україна). *Місцями комуністичних злочинів* в аналізованих текстах є *топоніми*: Сибір, Казахстан, Челябінськ, Північ, Калима та ін.: «Заможніх селян вважали куркулями. Забирали все господарство, зерно, а людей відправляли до *Сибіру*, у *Челябінськ* [4, с. 852]; *слова-топоніми*, що є назвами географічних об'єктів: українських сіл (Андріївка, Балки, Берестове, Веселе, Василівка, Верхня Криниця, Златопіль, Верхня Терса, Федорівка, Малинівка, Миколаївка, Нововасилівка, Новопетрівка, Новоспасівка, Софіївка, Старопетрівка, Троїцьке, Успенівка та ін.), *українських міст* (Мелітополь, Бердянськ, Приморськ, Запоріжжя, Оріхів), *українських хуторів* (Веселий Гай, Сахно, Ягідний, Веселий Поділ, Луговий, Малі Щербакі, Зелений Гай, Сагайдачний, Веселий); *слова-топоніми*, що є назвами географічних об'єктів: українських річок й островів (Дніпро, Хортиця): «Отак легендарна *Хортиця* приймала в свою землю не воїнів-скіфів, не синів хороброго Запорізького лицарства, що полягли від турецького ятагана. Ні. Це були правнуки, що полягли покійно голодною смертю 1933 року» [4, с. 816]. Діалогічність текстів про Голодомор з тогочасною епохою простежується крізь призму тогочасних назв страв, що притаманні були лише для окресленого вище часового зрізу, пор.: *затірка* (затируха), *коржі з домішкою кользи*, *круп'яний приварок*, *плесканчики*, *коржики з тирсиліпеники*,

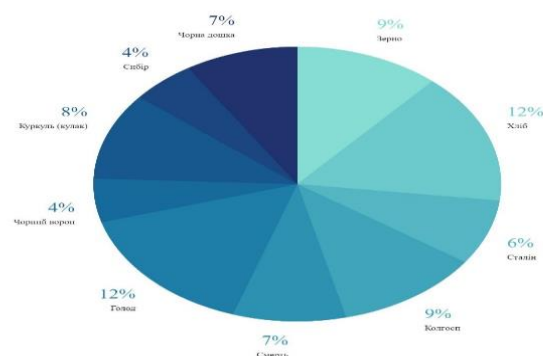
мамалига, малай, млинці з домішкою жому, трав'яники, щавляники, слова й усталені вислови, що маркують хронотоп, і притаманні для цієї доби: «чорна дошка», «куркуль», «закон про три колоски», «об'їздки», «буксирники», «комнезамівці», «куркулі», «активісти», «комсомольці», «комуністи», «стукачі», «кулаки», «ударники», «буксири», «трясуни», «уполномочені», «енкаведисти», «місцеві жандарми», «бригадири», «комунівці», «комуняки», «червона мітла», «залізна мітла», «червоні свати», «макогонщики», «нелюди» тощо. Наприклад: «Тільки тепер узнали, що то був штучний голод, умисно зроблений, щоб селянин став на коліна, щоб дужче дякував «дорогому батькові і вчителю», «сизокрилому орлові» Сталіну за щастя жити під сонцем...» [4, с. 879]; «Так уже була відпрацьована ота кривава система, що своєю смертю люди не могли відкупити «свої провини» перед вождем народів» - Сталінін» [4, с. 812]. Вказані опосередковані вербальні одиниці не лише викликають асоціації з певними історичними фактами, датами, а й викликають емоційні відгуки, засудження, не схвалення. Прагматичний складник значення темпоральних одиниць набуває питомої ваги у ситуаціях, що відрізняються від еталонних та потребують наявності в адресата культурно зумовленого знання для правильного розуміння значення відповідної лексичної одиниці. Адже соціально-історичний час є категорією суб'єктивною, але водночас історичною, тобто змінною у суспільному розвитку людства. За характером зображення хронотопного світосприймання можна вивчати історичні епохи, злочинні режими. Маркерами доби тоталітаризму у досліджуваних текстах і чужої, загарбницької культури, що вживаються з прихованою іронією, є росіянізми: «Владний і грубий окрик пролунав з

пароплава: «Посторонись» [4, с. 823].

Простежується також діалогічний зв'язок аналізованих словесних цілих з міфологемами національної мовної картини українців крізь слова-символи (образ *чорного ворона*). Сороки й ворони, гайворони, круки та галки у народній свідомості українців віддаден були зловісними символами, пов'язаними зі смертю, потойбіччям, лихою силою, передвісниками біди, і віднесені до званих «нечистих», чорних птахів. «Чорним вороном» за часів Голодомору 1932-1933 років селяни називали транспорт, яким забирали померлих від голоду українців, або ж арештованих, і везли у невідомому напрямку: «Всіх померлих збирали в спеціальні автомобілі, «чорні ворони», а потім ховали в спільних ямах. Їли ховрахів, мурашок, хліб пекли з борошна, яке робили, перетираючи жорнами зерна і плоди різних рослин» [4, с. 828]. Світоглядним забарвленням епохи комуністичного режиму, що символізує смерть, голод, зневіру, темряву часу, траур, є семантика чорного кольору. Останнє сприяє відтворенню атмосфери та психологічної напруги того злочинного часу (пор.: «чорна стежка», «нависла чорна ніч», «чорна мітка», «чорна дошка»).

Фіксуємо інтертекстуальні зв'язки народних оповідань про Голодомор із сакральними текстами, фрагментами молитов й самими канонічними жанрами, специфічними звертальними фразами до Божих істот (до Богородиці, Діви Марії (індекс частотності складає 4%), до Бога (частотність уживань – 3%): «Боже, сохрани», «Боже, упаси», «Не дай, Боже, такого знов», «Ой, Боже, що було», «Бог поміг». В українській культурній традиції неврожай, засуху, голод сприймали як покуту за гріхи або ж як зловісне віщування про наближення кінця світу чи Страшного суду

Частотність уживання ключових слів-маркерів доби тоталітаризму

Графік 1. Частотність уживання ключових слів-маркерів доби тоталітаризму у текстах про Голодомор 1932-1933 рр.

Оскільки Голодомор – це свідоме нищення людей голодом (пор.: фразеологізм

«морити голодом»), у народних уявленнях образу смерті притаманні людські ознаки і вона

© Т. А. Ещенко

«International journal of philology» | «Міжнародний філологічний часопис» Vol. 12, № 3, 2021

уявлялася страшною, безтілесною істотою. Українці уявляли аналізовану істоту у руках з інтрументом для заподіяння зла (*коса, серп, сокира, спичак* тощо): «А голодна *смерть* кругом косила людей немилосердно [4, с. 886]. В аналізованих текстах вона постає крізь атрибутивні характеристики («нагла», «важка», «страшна», «голодна», «болюча», «холодна»).

Міркування про діалогічний зв'язок текстів про Голодомор 1932 – 1933 рр. варто продовжити про зоосимволи національної мовної картини світу, - кінь, корова. Як відомо, Україна – аграрна країна. В народних уявленнях мовця *кінь* був посередником між світами живих і померлих. У господарстві ж поставав тягловою силою й перевізником для людей. В оповіданнях про голод основна функція цієї тварини змінюється на протилежну – кінною підводою транспортують неживих людей – до ям-захоронень везуть мертвих. Так само образ *корови* в українській традиційній культурі завжди асоціювався з благополуччям (пор. фразеологізм «Корова в дворі – харч на столі»), де корова – основна поїльниця і годувальниця. Це символ багатства, добробуту. Але у народних оповіданнях про добу тоталітаризму образ корівки-годувальниці поступається своєю архаїчною функцією і в спогадах очевидців трагедії вона постає єдиною рятівницею від голодної смерті. Фітосимвол «зерно» в уявленні українців завжди асоціювався з зародженням нового життя, воскресінням. Особливо шанувалося жито, назва якого походить від того ж кореня, що й слово «життя». В оповіданнях про голод відбувається зворотний ефект – хліб не присутній, а відсутній, на людей чекає нежиття і народження, а голод і смерть. Таким чином, розглядаючи українське село доби сталінщини у парадигмі фольклору, підкреслимо: у концептно-символьній сфері зміщується аксіологічна складова міфологем української національної культури, а такі слова, як «колгосп», «сільрада», «в'язниця», «могила», «Москва», «Сталін», «Радянський Союз» постають маркерами «ЧУЖОГО», нав'язаного комуністичним режимом життя, на противагу концепту «СВОЄ» (хата, двір, вулиця, село, церква). Частовживаними у текстах є ключові слова, що відображають тоталітарну епоху: *голод, хліб* (індекс частотності - 12%), *зерно, колгосп* (кількість уживань - 9%), *куркуль, кулак* (показник повторюваності - 8%), *смерть, чорна дошка* (індекс слововжитку - 7%), *Сталін* (кількість уживань - 6%), *чорний ворон, Сибір* (показник повторюваності - 4%) (див. Графік 1 Частотність уживання ключових слів-маркерів доби тоталітаризму у текстах про Голодомор 1932-1933 рр.

До **внутрішньотекстових** засобів мовного вираження текстової категорії діалогічності належать (подаємо за спадним принципом):

1) Синтаксичні засоби: а) *питальні речення, риторичні запитання*: «Я часто з боєм думав, *невже* ота страшна трагедія 33-го року буде забута людством?» [4, с. 812]; «Чому ж так жорстоко ставиться людина до себе, до свого минулого? Але ж не всі. Та хіба ж дозволять таку наругу французи, німці чи ті ж чехи? І приходиться відповідь. Голод, репресії. Постійне переслідування національної свідомості. Винищення минулого народу, національної культури і мови призвело народ до безпам'ятства, бездуховності, жорстокості» [4, с. 816]; б) *синтаксичні побудови «питання – відповідь»*, що імітують діалог з репліками: «Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932-1933 роках? - Так. Які, на Вашу думку, могли бути причини голодомору: неврожай, засуха, податки чи забиравла врожай влада? - Все забиравла влада. Якщо відбирали у людей вирощене в полі, городі, то хто це робив? - Звичайні люди, яких присилала влада [4, с. 836]; в) *звертання*: «Жінка була вся опухла від голоду. З її уст я почула слова: *«Люди добрі, покажіть мені кусочок, хоч малесеньку крихітку хліба і я не помру, я виживу»*. Всі присутні гірко плакали. Хліба не було не тільки у них, а певне і у всьому селі...» [4, с. 842]; г) *цитаті*: «Дідусь казав йому: *«Іди, Якове, у колхоз, бо підеш у Сибір»*. Його забрали у Сибір, він не повернувся, там і помер [4, с. 868]; «Робітники запитали: *«Хто ти є така та як сюди потрапила?»* Жінка сказала: *«Я із села Жеребець, яке звідсіля за 30 кілометрів. Мій чоловік і двоє дітей померли з голоду, а я покинула хату, в якій нічого не залишилося, прийшла сюди рятувати моє життя від голодної смерті»* [4, с. 817]; д) *непряма мова*: «Петро Марченко із Заріччя розповідає, що земля в нашій селі така багата, що в чорноземі й ховали померлих від голоду, бо не докопувалися до глини» [4, с. 876]; е) *заперечні конструкції*: «Отак легендарна Хортиця приймала в свою землю *не* воїнів-скіфів, *не* синів хороброго Запорізького лицарства, що полягли від турецького ятагана. Ні. Це були правнуки, що полягли покірно голодною смертю 1933 року» [4, с. 816]; є) *вставні та вставлені конструкції, що виражають оцінку адресанта про висловлене*: «Українські села були на межі голоду (*штучно організованого!*), а комуністична влада не хотіла відповідати за свою антиукраїнську, шкідницьку діяльність» [4, с. 821]; ж) *вставні одиниці, що мають на меті виразити оцінку повідомленого (на жаль, на горе)*: «На горе, це було якесь страхіття, люди божеволіли, їли

своїх дітей» [4, с. 849]»; *«На жаль, кісток їхніх вже ніхто не збере, бо й могили їхні братські в багатьох місцях попереорювали, щоб і сліду не було. Але пам'ять людську не переореш, не заборониш, і не вб'єш»* [4, с. 849]; з) *окличні конструкції: «Врятуй своїх дітей!»* [4, с. 833]; з) *звертання, що виражають суб'єктивну оцінку й ставлення мовця до адресата: «Вони плакали, молили: «Мама, мамо, вернися... «Але підійшов якийсь чоловік і вдарив трирічного братика батоном, потім – шестирічну сестру. Сердешні, аж попадали від болю. Я побігла і забрала їх додому. Ми залишились самі»* [4, с. 831]; и) *спонукальні синтаксичні конструкції: «Пиши заяву про добровільний вступ до колгоспу!»* [4, с. 824]; і) *діалогічні єдності, характерні для жанру опитування, де поєднано різні мовні засоби вираження діалогічності: «Вас здивували мої ноги. Я є пухлий від недоїдання. А Ви знаєте, хто я є? Я – червоний партизан. Про це свідчить ось мій квиток. Він показав мені квиток. Далі продовжив: – Квиток – це ще не все. Відкрив полу жакета, де було приколено орден Червоного прапора. – Це я показав Вам тому, що Вас здивували мої ноги. Тепер Ви знаєте, хто я є. – А за що ж Ви тоді воювали, що Ви тепер пухлий? – Ми воювали за волю народу і демократію, але нас обдурили. Чому я пухлий? Від недоїдання. Ви знаєте, що тепер багато дітей через недоїдання не ходять до школи, а я своїм дітям відділяю частину моєї пайки хліба й даю, щоб вони не відставали від інших дітей. Отож я недоїдаю і через те у мене ноги пухлі. Я запитав його: - З якого Ви є села? Він відповів: Ви знаєте Малу Білозірку? Бо є й Велика Білозерка. То оце ми троє з Малої Білозірки, показав на двох дівчат. - Те село було заможне, а щоб Ви тепер туди заглянули, що з ним сталось. Приходять люди звідтіля і кажуть, що майже половина села вже вимерла з голоду»* [4, с. 8118].

2) Морфологічні засоби: а) займенникові і ієслівні форми першої особи однини і множини: *«Чи пам'ятаєте Ви, що був голод у 1932-1933 роках? Так, я пам'ятаю. Мені в той час було чотирнадцять-п'ятнадцять років»* [4, с. 869]; *«Я звинувачую в голодоморі тодішню владу. З району приходили накази, щоб «виконавці», якими були окремі жителі нашого села, забирали в людей всю їжу, яка зоставалася в людей. Вони ходили без зброї, і приходили декілька раз, вони забирали навіть худобу, деякі навіть забирали одяг в якому потім через деякий час ходили»* [4, с. 875]; б) *видільні частки, що акцентують увагу на окремих фрагментах тверджень (саме, лише): «Дехто протестує, дехто невдоволений з приводу саме цих «набридлих» (за їх висловом) розмов.*

Це, на мою думку, ті люди, яких не торкнулося лихо, які не уявляють, що таке голод, люди з сліпою і глухою душею» [4, с. 882]; в) *модальні слова (очевидно, звичайно, може, дійсно, правда, здається): «Очевидно, що люди були доведені до крайнощів і гинули цілими родинами разом з дітьми, старими батьками, Я особисто знаю, що в селі по сусідству померли Дуля Василь та Дуня, Стряпші, Мережевські»* [4, с. 893].

3. Лексичні засоби. До цієї групи належать одиниці, що оцінюють: чужі смислові позиції (переконливо показати, неспроможне твердження); самі досліджені факти (неймовірна подія, дивовижне явище), лексика, що позначає смислові позиції (погляд, розуміння, думка, доведення). Типовими виразниками такої оцінки є конструкції зі словами *«Мені це не сподобалося...»*; *«Я хвилювалася, що...»*; *«Це був для мене шок»* тощо: *«Мені болісно було дивитися на померлих, яких було з кожним днем все більше. Страшно було дізнаватись, коли за крайчик хліба чи колоски люди йшли на крайнощі»* [4, с. 816]. Позиція адресанта може виражатися через предикати відповідної семантики (*вважаю, переконаний, здається, подобається, не подобається, ціную, не схвалюю, люблю, зневажаю, ненавиджу, поважаю, обожнюю, радію з чогось*): *«Сумую з того, що в далеких капіталістичних країнах люди збирали продукти, щоб допомогти вижити нашим людям, і боляче стає, що соціалістична система творила таке жахіття над своїми людьми. Відомо, що з півдороги в 1933-му більшовики завертали іноземну допомогу. А по селах лютували активісти жорстокої справи обезхліблення селян, доводячи їх до смерті»* [4, с. 876].

Висновки і перспективи дослідження.

Діалогічність є фундаментальною ознакою, що відбиває сутність комунікативної діяльності адресанта й адресата через текст. Маркери діалогічності у народних оповіданнях про Голодомор групуємо у такий спосіб: ті, що безпосередньо актуалізують діалогічність, або його імітують (реплікування) і на ті, що поакцентовують увагу читача там, де це сприяє підкресленню логічному експресивному передаванню смислових позицій комунікантів, спрямовані на активізацію уваги адресата (репрезентують діалогічність у поєднанні лише з першою групою, не самостійно). Отже, категорія діалогічності в текстах народних оповідань про Голодомор в Україні 1932 - 1933 рр. реалізована як суб'єктно-текстова і міжетекстова. Перший тип нами описаний актуалізацією чинників адресата і адресанта, а другий - категоріями інтертекстуальності та прецедентності. На міжетекстовому рівні

аналізовані тексти пов'язані: 1) з універсумом української культури, національними кодами, концептами міфологеми, символами (*кінь, корова, зерно*), аксіологічними концепти (*смерть, свій / чужий*), прецедентними висловами (*Боже, сохрани, Боже, упаси*), релігійними текстами (*молитва*); 2) з культурно-історичною епохою (*сталініщина, радянські часи, роки голодомору, доба комунізму, доба колективізації*); 3) прецедентними іменами, власними назвами історичних осіб (*Йосип Сталін*); 4) назвами страв, які готували селяни з рослин, корінців, з листя, аби вижити (*плесканчики, коржики з тирси, круп'яний приварок, ліпеники, мамалига, малай, млинці з домішкою жому, трав'яники*); 5) словами й усталеними висловами, що маркують хронотоп, і притаманні для комуністичного режиму (*чорна дошка, закон про три колоск, об'їздики, стукачі, підкулачники* тощо); 6) росіянізмами - маркерами доби і чужої, загарбницької культури, що вживаються з прихованою іронією (*Посторонісь, Известіє*); 7) топонімами – місцями комуністичних злочинів (*Андріївка, Балки, Берестове, Веселе, Василівка, Верхня Криниця, Златопіль, Верхня Терса, Федорівка, Малинівка, Миколаївка, Нововасилівка* тощо). Частовживаними в аналізованих текстах є ключові слова-маркери, що відображають епоху комуністичного терору: *голод, хліб зерно, колгосп, куркуль, кулак, смерть, чорна дошка, Сталін, чорний ворон, Сибір* (частотність уживань цих одиниць подано у Графіку 1).

До втутрішньотекстових засобів мовного

Список використаних джерел

1. Батори А. Диалогическая самость: исследование и применение. Реконструкция субъективной реальности. *Психология и лингвистика*. Х.: Изд-во «Гуманитарный центр» (О. В. Свинченко), 2010. С. 11-29.
2. Єщенко Т. Лінгвістичний аналіз тексту: навч. пос. К.: Академвидав, 2009. 264 с.
3. Науменко А. М. Філологічний аналіз тексту (основи лінгвопоетики). Вінниця: Нова книга, 2005. 416 с.
4. Національна книга пам'яті жертв Голодомору в Україні. Запорізька область. Запоріжжя: Дике поле, 2008. 1080 с.
5. Олексій К. Б. Діалогічність текстової комунікації: автор – текст – читач. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Філологічні науки. 2013. Вип. 34. С. 234-237.
6. Поберецька Г., Волинець І. Лінгвістичні основи документознавства та інформаційної діяльності: навч. пос. К.: Знання, 2008. 351 с.
7. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава: Довкілля. К., 2008. 712 с.

вираження текстової категорії діалогічності належать *синтаксичні* (вставні одиниці, які функціонують з метою вираження емоційної оцінки повідомленого (*на жаль, на горе*); звертання, спрямовані на вираження суб'єктивно-оцінного ставлення до особи співрозмовника; питальні речення; репліки діалогу; риторичні запитання і звертання; цитати; непряма мова; заперечні конструкції, спонукальні висловлення; діалогічні єдності, що характерні для жанру інтерв'ю; вставні та вставлені конструкції, які містять оцінку автора про висловлене в базовому реченні; окличні конструкції,); *морфологічні* (займенниково-дієслівні форми 1-ї особи однини і множини, видільні частки, що акцентують увагу на окремих фрагментах тверджень (*саме, лише*), модальні слова (*очевидно, звичайно, може, дійсно, правда, здається*); *лексичні* (*вважаю, переконаний, здається, подобається, не подобається, ціную, не схвалюю, люблю, зневажаю, ненавиджу, поважаю, обожнюю, радію з чогось*).

Перспективу подальших досліджень убачаємо в аналізові текстової категорії «антропоцентричність» на прикладі посттоталітарних текстів вкрай зболеного відтинку часу для української нації.

Цю статтю присвячую своїм пращурам зі славетного козацького роду Бойко, Тютюнник, які були вбиті Голодомом комуністичною владою у 1933 році у Радянській Україні.

8. Хоровець В. С. Категорія «діалогічність» у теоретичному висвітленні. *Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2008. Вип. 1. С. 62-67.

References

1. Batory, A. (2010). Dyalohycheskaya samost': yssledovanye y prymerenye. Rekonstruktsyya sub'ektyvnoy real'nosti [The Dialogic Self: Research and Application. Reconstruction of subjective reality]. *Psykholohyya y lnhvystyka*. Kh.: Yzd-vo «Humanytarnyi tsentr» (O. V. Svynchenko). pp. 11-29.
2. Yeshchenko, T. (2009). Lnhvistychnyy analiz tekstu [Linguistic analysis of the text]: navch. pos. K.: Akademvydav, 264 p.
3. Naumenko, A. M. (2005). Filolohichnyy analiz tekstu (osnovy lnhvopoetyky) [Philological analysis of the text (fundamentals of linguopoetics)]. Vinnytsya: Nova knyha, 416 p.
4. Natsional'na knyha pam'yati zhertv Holodomoru v Ukrayini. Zaporiz'ka oblast' (2008). [National book of memorials to the victims of the

Holodomor in Ukraine. Zaporizhzhia region]. Zaporizhzhya: Dyke pole. 1080 p.

5. Oleksiy, K. B. (2013). Dialohichnist' tekstovoyi komunikatsiyi: avtor – tekst – chytach [Dialogue of the text communication: author - text - reader]. Naukovi pratsi Kam'yanets'-Podil's'koho natsional'noho universytetu imeni Ivana Ohienka. Filolohichni nauky. Issue. 34. pp. 234-237.

6. Poberezs'ka, H., Volynets', I. (2008). Linhvistychni osnovy dokumentoznavstva ta informatsynoyi diyal'nosti [Linguistic fundamentals

of document production and information activity]: navch. pos. K.: Znannya, 351 p.

7. Selivanova, O. (2008). Suchasna linhvistyka: napryamy ta problem [Modern linguistics: direct problems]. Poltava: Dovkillya. Kyiv. 712 p.

8. Khorovets', V. S. (2008). Katehoriya «dialohichnist'» u teoretychnomu vysvitleni [Category "dialogue" in theoretical visibility]. Visnyk Mariupol's'koho derzhavnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiya. Issue 1. pp. 62-67.

CATEGORY OF DIALOGUE IN THE TEXT: COMMUNICATIVE AND PRAGMATIC ASPECT

T. A. Yeshchenko

Abstract. *The modern linguistic science studies text as a communicative act of interaction between the author and the recipient (Addresser↔Text↔Addressee), considering it as a mediator and at the same time as a result of language communication.*

Article is devoted to the representation of dialogicity as a fundamental category of textual communicative activity of speakers, because this category for a long time has not been distinguished comparing with other typological features of the verbal whole, as well as the description of linguistic means of its expression. The aim of the study is to describe both intratextual means of manifestation of the analyzed category at different linguistic levels (lexical, morphological, syntactic, etc.) texts of the post-totalitarian era, and ex-textual, expressed in connection with the semiotic universe of national culture, other texts).

The purpose of the work involves solving the following tasks: 1) to explore the linguistic means of expression of the category of dialogicity at the intratextual level; 2) to trace how the representation of dialogicity in intertextual relations is carried out. The object of research is the verbal goals of the post-totalitarian era (folk tales of the Holodomor in 1932-1933). The subject of research is represented by lexical units, evaluative expressions, words-concepts, metaphors, comparisons, symbols, syntactic constructions (appeals, motivations, etc.), which are the expressions of the textual category of dialogicity at different language levels.

The material for the study is the testimonies of living people about the crimes of the communist regime, collected and compiled by the Ukrainian Institute of National Memory («National Book of Remembrance for the Victims of the Holodomor of 1932-1933 in Ukraine»). The method of study is descriptive.

Conclusion. *The category of dialogicity in the texts of folk tales devoted to the Holodomor in Ukraine in 1932–1933 is realized as subject-text and intertextual. The first type is described by actualization of factors of the addressee and the addresser, and the second - by categories of intertextuality and precedent. At the intertextual level the analyzed texts are connected as follows: 1) with the universe of Ukrainian culture, national codes, mythological concepts, symbols (horse, cow, grain), axiological concepts (death, us/them), precedent expressions (God save, God defend), religious texts (prayer); 2) with the cultural-historical epoch (Stalinism, Soviet times, years of famine, era of communism, era of collectivization); 3) precedent names, proper names of historical personalities (Joseph Stalin); 4) the names of dishes prepared by peasants of plants, roots, leaves to survive (splashes, sawdust cakes, cereals, mamaliga, malai, pancakes with a mixture of pulp, herbs); 5) words and established expressions that mark the chronotope and are typical of the communist regime (blackboard, Law of Three Spikelets, detours, informers, podkulachniks, etc.); 6) Russianisms - markers of the era and foreign, aggressive culture, used with hidden irony (Stand aside! Izvestiya); 7) toponyms - places of communist crimes (Andriivka, Balky, Berestove, Vesele, Vasylivka, Verkhnia Krynytsia, Zlatopil, Verkhnia Tersa, Fedorivka, Malynivka, Mykolaiivka, Novovasylivka, etc.). Frequently used in the analyzed texts are key words-markers that reflect the era of communist terror: famine, bread, grain, collective farm, kulak, well-off, death, blackboard, Stalin, black crow, Siberia. Intratextual means of linguistic expression of the textual category of dialogicity include syntactic (insert units, which function to express the emotional assessment of the message (unfortunately, unluckily); appeals aimed at expressing the subjective and evaluative attitude to the person of the interlocutor; interrogative sentences; utterances; rhetorical questions and appeals; quotes; indirect speech; negative constructions, persuasive statements; dialogic units that are characteristic of the interview genre; inserted and interjectional constructions, contain the author's assessment of what is said in the basic sentence; exclamatory constructions); morphological (pronoun-verb forms of the 1st person singular and plural, distinctive particles focus on separate pieces of statements (namely, only), modal words (obviously, of course, may, indeed, it seems true), lexical (I think convinced, seems to like, dislike, appreciate, disapprove, love, despise, hate, respect, adore, rejoice in something).*

The prospect of further research consists of the analysis of the text category "anthropocentrism" on the example of post-totalitarian texts of an extremely painful period for Ukrainian nation.

Key words: addresser, addressee, dialogicity, text category, post-totalitarian text.